

КОМІСІЯ У СПРАВАХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ПРИ ГОЛОВНОМУ ШТАБІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

За роки Першої світової війни в полон потрапили сотні тисяч солдатів російської армії, серед них і українці. Правні основи для звільнення й повернення військовополонених-українців додому заклав Берестейський мирний договір, укладений між Україною і Центральними державами 9 лютого 1918 р. Одразу по тому уряд Української Народної Республіки почав займатися справою негайного повернення військовополонених. Проте Німеччина не погодилася на переговори щодо цього. Прихильнішою була позиція Австро-Угорщини, з якою вдалося досягти відповідної домовленості: перший транспорт із здоровими військовополоненими передбачалося відправити в Україну у червні¹.

10 квітня 1918 р. наказом військового міністра при Головній військово-санітарній управі було створено комісію щодо вироблення плану заходів у зв'язку з майбутнім пересуванням полонених і призначення для забезпечення догляду за ними санітарних установ². 27 квітня 1918 р. начальник Головного штабу в доповіді військовому міністрові запропонував пояснити наказ про демобілізацію губернським військовим начальникам і комендантам так, щоб родини військовополонених могли ще до розроблення Центральною Радою нового закону отримувати допомогу в попередньому розмірі³.

Більшого зробити уряд УНР за тодішніх обставин не спромігся. Протягом березня – квітня його увага була зосереджена передусім

на боротьбі проти загонів російських більшовиків, що захопили значну територію України. А 29 квітня стався державний переворот і до влади прийшов гетьман П.Скоропадський.

Брак поступу в справі повернення військовополонених викликав невдоволення їхніх рідних в Україні. Серед населення розходилися чутки, що українських полонених відправлять на французький фронт. З усієї України до Києва прибували їхні родичі, а також представники від спілок рідних військовополонених. Канцелярії міністерств, Ради Міністрів і штабу гетьмана були засипані листами тих, хто прагнув хоч щось довідатися про долю своїх близьких.

У скруті опинилися колишні українські військовополонені, які дісталися на батьківщину в складі військових формувань, створених у таборах для боротьби за незалежність України, а потім розпущених. Один з таких військовиків – сотник В.Пилипенко – писав у листі від 13 травня 1918 р. до Військового міністерства: „... ні грошей, ні одягу, ні взуття – нічого цього не маю, їсти і помешкання потрібні, яку-небудь посаду зайняти – так там теж спершу треба заробити, потім і отримувати, а цей час годуватися нічим”⁴. Він прохав виплатити йому утримання за час перебування в полоні.

Однак, звичайно, найбільше потерпали самі військовополонені. Після підписання Берестейського миру вони були певні, що невдовзі вже повернуться додому, але ми-

Відправлення в Україну 5-го куреня, сформованого з колишніх військовополонених українців російської армії в концентраційному таборі під м. Фрайштадтом (Австро-Угорщина). 1918 р.

нали місяць за місяцем, а евакуація не розпочиналася. До того ж погіршувався їхній матеріальний стан, особливо хворих та інвалідів. Тяжку ситуацію в таборі Мюнстер-1 описав табірний комітет у листі від 12 червня 1918 р. до гетьмана П.Скоропадського. У таборі перебувало 6300 військовополонених, з них 500 – українців. Як повідомлялося в листі, за останні шість місяців комітет не одержав з батьківщини ні листів, ні посилок, ні грошей, а іноземні комітети відмовилися допомагати, зокрема Бернський комітет, який після Жовтневого перевороту перестав отримувати з Росії асигнування з державної скарбниці й самоліквідувався. „Таким поганим піклуванням про нас усі вкрай засмучені: французи й англійці, дарма що їх добре підтримують, так часто обмінюються інвалідами, хворих відсилають до нейтральних країн, а російські хворі позбавлені всього, живуть самими сподіваннями, що становище з поданням їм допомоги поліпшиться”⁵.

Отже, справа повернення українських військовополонених на батьківщину, організації допомоги їм та

їхнім родинам стала нагальною. При Головному штабі було створено сталу Комісію в справах військовополонених⁶. Документи про її діяльність, які ми використовуємо в цій статті, відклалися у фонді Військового міністерства Української Держави, Ради Міністрів Української Держави, що частково збереглися у ЦДАВО України⁷.

На жаль, документи, що розкривають склад, структуру й цілі діяльності Комісії не збереглися. Лишилися невелике за обсягом листування й чернетки доповідей начальника Головного штабу військовому міністрові про її діяльність.

Комісія здійснювала координацію зусиль як у самому Військовому міністерстві, так і зовнішніх чинників, співпрацюючи з німецькими й австро-угорськими представниками. Комісія складалася з голови, його заступника, двох референтів і секретаря, яких призначали з військовослужбовців Головного штабу. У травні 1918 р. сталу Комісію в справах військовополонених очолював Байло, його заступником був Андріюк, членами-референтами –

Урочисте відправлення в Україну військових підрозділів, сформованих з інтернованих в українському військовому таборі у м. Фрайштадті. 1918 р.

Світлина з фондів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г.С.Пшеничного

Печорін і Сахновський, секретарем – Ус⁸. У серпні 1918 р. на чолі Комісії стояв Г.Сиротенко – відомий політичний діяч, за фахом адвокат, член Союзу визволення України, добре відомий військовополоненим, заступником його був Миронович, секретарем – М.Тютюнник⁹.

Комісія розгорнула роботу в трьох напрямках: відновлення поштових зносин між полоненими і їхніми рідними в Україні; поліпшення харчування полонених у таборах; розроблення законопроекту про надання полоненим грошового забезпечення за час полону і відшкодування за втрату особистого майна¹⁰.

Стосовно відновлення поштових зносин провадилися тривалі переговори з німецькою військовою делегацією в Україні й цісарсько-королівською австро-угорською місією в справах полонених. Якщо Німеччина була проти спрощення поштових зносин і наполягала на збереженні попередніх правил, то Австро-Угорщина пристала на українські пропозиції і в травні 1918 р. погодилася відновити листування поштовими картками між українськими поло-

неними і їхніми рідними. У червні було вироблено механізм обміну кореспонденцією: зібрані в Україні поштові картки залізницею з Києва пересилали до станції Волочиськ, де передавали представникам австро-угорської влади, які доставляли їх у табори¹¹.

Комісія намагалася поліпшити харчування військовополонених, постачаючи в табори продукти з військового інтендантства: у червні було відправлено шість вагонів з продуктами, а в липні – сім¹². Крім того, Комісія сприяла відправленню продуктів Полтавським і Костянтинградським товариствами допомоги полоненим.

Водночас Комісія розробила законопроект (з пояснювальною запискою і обіжником) про видачу військовополоненим платні за час полону й допомоги у зв'язку з втраченою майна. Проте законопроект загубився десь у надрах Військового міністерства.

Допомога прибулим в Україну колишнім полоненим утруднювалась через незадовільний фінансовий стан Української Держави, а також

ліквідацію механізмів соціального захисту, що існували в Російській імперії. Шлях до розроблення і втілення в життя нових законопроектів був досить складний, бо Комісія мала лише координативні функції. Складені з її участю пропозиції від міністерств і військових інституцій подавали на схвалення Раді Міністрів, а потім на затвердження гетьманові, але здійснення їх залежало від наявності кредитів.

Активізувало роботу Комісії і посилило увагу начальника Головного штабу до неї повідомлення австро-угорської місії у справах полонених про те, що між 28 червня і 13 липня 1918 р. в Україну кожні п'ять днів відправлятиметься транспорт з інвалідами (усього близько 400 осіб)¹³.

Для визначення потреб військовополонених і військовиків, що потерпіли під час більшовицької агресії, у Військовому міністерстві за наказом військової офіції ч. 172 від 25 травня 1918 р. утворили спеціальну комісію¹⁴. 29 червня Рада Міністрів ухвалила надати одноразову допомогу полоненим, лояльним до Української Держави, що перебувають у важкому матеріальному стані¹⁵. 2 липня гетьман затвердив цю постанову уряду й асигнував у розпорядження військового міністра 500 тис. крб. для виконання її. Грошову допомогу, призначену відповідно до національної належності, стану здоров'я і службового рангу, а також документ на право безкоштовного проїзду видавали лише на евакуаційних пунктах. Однак постанова містила лише загальні положення, не було визначено механізму реалізації її, тож у процесі своєї діяльності Комісія робила потрібні уточнення й давала роз'яснення.

Нестача державного фінансування змусила Комісію звернутися до громадських організацій. Серед інших відгукнулася Спілка взаємодопомоги інтелігентних воїнів, яка ор-

ганізувала гуртожиток для колишніх офіцерів-військовополонених, створила трудову комісію для працевлаштування їх. Всеукраїнська спілка покалічених воїнів відкрила бюро з працевлаштування інвалідів. Надавати полоненим харчі й одяг запропонували Житомирське товариство допомоги російським полоненим і Полтавське товариство допомоги полоненим. Проте матеріальні можливості громадських організацій були дуже обмежені.

23 серпня гетьман затвердив постанову Ради Міністрів про асигнування 1 млн. крб. для допомоги українським військовополоненим. Щоб об'єднати зусилля державних установ у цій справі, наказом військового міністра від 24 серпня до Комісії в справах військовополонених при Головному штабі було приєднано постійну Комісію для розроблення руху військовополонених при Головній військово-санітарній управі.

Перші підсумки роботи об'єднаної Комісії підбив начальник Головного штабу у своїй доповіді, яку він зробив 29 серпня 1918 р. першому заступникові військового міністра. У ній йшлося про заходи, здійснені для відновлення поштових зносин, поліпшення долі полонених та евакуації їх. Комісія звернулася до Ради Міністрів з проханням асигнувати щомісяця 1 млн. 200 тис. крб. на допомогу полоненим, а також надати можливість органам місцевого й земського самоврядування збирати продукти й одяг по селах та містах.

Влітку і восени 1918 р. становище військовополонених погіршилося внаслідок загострення кризи в Німеччині й Австро-Угорщині: у таборах почався голод, зростає смертність. Посол Української Держави у Відні В.Липинський у листі від 22 липня 1918 р., надісланому міністрові закордонних справ, писав

про надзвичайно важкі умови життя військовополонених у таборі Кляйн-мюнхен поблизу Лінца. Там було зібрано понад 30 тис. інвалідів для наступного повернення їх в Україну – вони масово вмирали з голоду¹⁶. У скарзі п'яти військовополонених табору Залаегерсег у Будапешті описувались здириства табірної адміністрації під час відправлення на батьківщину 26 серпня 1918 р. 292 українців. Щоб потрапити до списку евакуйованих, полонений мусив сплатити певну суму грошей. Проте, коли запис було закінчено, з'явилися претенденти, здатні сплатити більше, і зі списку почали викреслювати незаможних, незважаючи на слабкий стан їхнього здоров'я¹⁷. На заваді найшвидшому поверненню українських полонених стала неспроможність етапно-розподільчих пунктів перепускати більше ніж 400 – 450 душ за 5 днів, тимчасом як австро-угорська влада могла відправляти й по 700 – 800¹⁸.

Для надання термінової допомоги військовополоненим у серпні з представників усіх міністерств було створено комісію з дорученням розробити заходи щодо закупівлі й відправлення полоненим продуктів на асигновані Радою Міністрів 1 млн. 200 тис. крб. За підрахунками комісії цього асигнування мало вистачити лише на 300 тис. полонених, проте на серпень 1918 р. в полоні перебувало 600 тис. осіб¹⁹.

2 вересня Міністерство народного здоров'я і опікування звернулось до Військового міністерства з проханням подати офіційні дані про кількість хворих українців, які мають повернутися з полону протягом двох років. Особливу стурбованість міністерства викликала велика кількість хворих на сухоти, вони потребували санаторного лікування²⁰. Так само у вересні для організації евакуації полонених-українців з Німеччини й Австро-Угорщини туди

було відряджено військово-санітарні комісії, а також делегації від сталої Комісії в справах військовополонених.

Гетьман підписав дві постанови Ради Міністрів, що передбачали поліпшення становища інвалідів: від 24 вересня 1918 р. – про асигнування у розпорядження Міністерства народного здоров'я і опікування 708300 крб. на утримання закладів для інвалідів Харківської губернії і від 28 вересня 1918 р. – про асигнування в розпорядження Міністерства внутрішніх справ 100 тис. крб. для видачі Українському товариству допомоги жертвам війни та на утримання дитячих установ і притулків у 1918 р.

У жовтні – листопаді становище військовополонених у таборах Німеччини, Австро-Угорщини й Туреччини стало катастрофічним: усім загрожувала голодна смерть. Комітет Українського Червоного Хреста звернувся до голови Ради Міністрів з доповідною запискою про доконечну потребу збільшити харчовий раціон полонених. Він пропонував свої послуги в організації відправлення індивідуальних посилок полоненим і просив дозволу провести для цього збір грошей і харчів по всій Україні²¹.

Ускладнювалась ситуація і в Україні. На етапно-розподільчих пунктах у Києві, Радивиліві, Волочиську й Рожищах почастишали випадки зловживань: правами евакуйованих полонених намагалися скористатися цивільні особи, місцеві злочинці змушували прибулих одержувати добові гроші по кілька разів. Комісія у справах військовополонених запропонувала комендантам етапно-розподільчих пунктів видавати полоненим посвідчення із зазначенням часу прибуття, а хворих скеровувати до центрального етапу в Києві, де вони діставатимуть лікування²².

Комісія продовжувала роботу в справі законодавчого забезпечення прав військовополонених. 10 жовтня 1918 р. було поновлено текст загубленого в канцелярії Військового міністерства законопроекту про видачу військовополоненим платні за час полону й допомоги у зв'язку з втратою майна²³. Цей примірник законопроекту згорів під час пожежі вночі проти 22 листопада. Комісія втретє передрукувала проект закону і ще того ж дня надіслала його до законодавчої управи Військового міністерства²⁴.

З розвалом влади в Австро-Угорщині й Німеччині в листопаді 1918 р. почалося масове пересування військовополонених до кордонів України, що викликало тривогу в населення прикордонних губерній, які пам'ятали грабунки й знущання збільшовичених солдатів колишньої російської армії. А тому представники місцевої влади звернулись до військового міністра з проханням ужити належних заходів. Так, у телеграмі Волинського губернського старости від 15 листопада пропонувалося негайно відкрити приймально-харчові пункти в Рожищах, Торчині, Берестечку, Вишнівці, Волочиську²⁵. Своє сприяння в організації таких пунктів і медичного догляду запропонувала Волинська організація допомоги військовополоненим при Волинському губернському земстві, яке одержало для цього 3 млн. крб. від головноуповноваженого генерала Соловйова²⁶.

Але бурхливі події осені 1918 р. не дали змоги урядові Гетьманату забезпечити повномасштабну допомогу колишнім військовополоненим, що прибували в Україну.

Комісія продовжувала свою діяльність і за Директорії. Були спроби поповнити військові частини УНР українськими полоненими з італійських таборів. Проте швидке просування військових формувань радянської Росії унеможливило цей захід.

А 27 грудня 1918 р. наказом начальника тилового організаційного відділу Управління військових комунікацій Головного управління Генерального штабу видачу допомоги (за винятком годування) було взагалі припинено²⁷. Фактично Комісія завершила свою діяльність на початку 1919 р.

ПРИМІТКИ

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1077. – Оп. 2. – Спр. 9. – Арк. 4.

² Там само. – Оп. 5. – Спр. 10. – Арк. 6, 6 зв.

³ Там само. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 330.

⁴ Там само. – Арк. 31, 32 зв. Сотник В. Пилипенко служив у 1-й Українській дивізії, створеній на початку березня 1918 р. в Німеччині в таборах військовополонених Раштат, Вецляр і Зальцведель за згодою між урядами УНР і Німеччини. За особливостями уніформи (синій жупани козацького крою) вояків дивізії називали „синьожупанниками”. Розформована вночі проти 27 квітня 1918 р.

⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 83, 83 зв.

⁶ Комісія створено в травні 1918 р. (ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 5, 329).

⁷ Див.: ЦДАВО України. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 11 а; Оп. 2. – Спр. 5, 8, 9; Оп. 4. – Спр. 5; Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4, 140, 144, 192, 250.

⁸ Там само. – Ф. 1077. – Оп. 2. – Спр. 9. – Арк. 4.

⁹ Там само. – Спр. 8. – Арк. 88, 172, 320.

¹⁰ Там само. – Арк. 86.

¹¹ Там само. – Спр. 5. – Арк. 54.

¹² Там само. – Спр. 8. – Арк. 86, 86 зв.

¹³ Там само. – Арк. 27.

¹⁴ Там само. – Оп. 5. – Спр. 10. – Арк. 107.

¹⁵ Там само. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 51, 51 зв. 88.

¹⁶ Там само. – Арк. 161, 161 зв.

¹⁷ Там само. – Спр. 9. – Арк. 83, 84.

¹⁸ Там само. – Арк. 161 зв.

¹⁹ Там само. – Арк. 86 зв.

²⁰ Там само. – Арк. 171, 171 зв.

²¹ Там само. – Арк. 203, 203 зв.

²² Там само. – Арк. 204, 204 зв.

²³ Там само. – Арк. 292.

²⁴ Там само. – Арк. 217, 217 зв., 291, 291 зв.

²⁵ Там само. – Арк. 278, 278 зв.

²⁶ Там само. – Арк. 272.

²⁷ Там само. – Арк. 326.